

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αντίληψη ότι η διεθνής οικονομία αποτελεί μια ενιαία κοινωνικο-οικονομική δομή, της οποίας απλά τμήματα αποτελούν οι εθνικές οικονομίες και τα κράτη, έχει ως προέλευση τη μαρξιστική θεωρία ή, ακριβέστερα, ορισμένες εκδοχές της.

Πρόκειται για την αντίληψη περί του «παγκόσμιου καπιταλισμού», η οποία ανιχνεύεται στο εσωτερικό των περισσότερων μαρξιστικών ή μαρξιστικής προέλευσης θεωριών για τον ιμπεριαλισμό.

Δύο είναι τα στοιχεία με βάση τα οποία οι αριστερές θεωρίες ορίζουν, από την πρώτη ήδη δεκαετία του αιώνα, τον ιμπεριαλισμό ως ένα νέο στάδιο του καπιταλισμού: Ο ιδιαίτερος ρόλος των μονοπωλίων και η διεθνοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, εξελίξεις που αντανακλώνται και στο πολιτικοστρατιωτικό επίπεδο, με τη διαμόρφωση της επεκτατικής-ιμπεριαλιστικής πολιτικής, την αποικιοκρατία και τη νεοαποικιοκρατία.

Οι σύγχρονες θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό, κυρίως εκείνες που αναπτύχθηκαν από τη δεκαετία του '70 και μετά, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της διεθνοποίησης της καπιταλιστικής παραγωγής, θεωρώντας το, οι περισσότερες, ως έκφραση του παγκόσμιου χαρακτήρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Τείνουν δηλαδή όλο και περισσότερο οι σύγχρονες θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό να θεωρήσουν τη διεθνή καπιταλιστική οικονομία ως μια ενοποιημένη παγκόσμια καπιταλιστική-ταξική δομή.

Η αντίληψη αυτή ότι ο καπιταλισμός υπάρχει μόνο ως παγκόσμιο σύστημα, ότι ο τρόπος λειτουργίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι η παγκόσμια κοινότητα και όχι ο εθνικός κοινωνικός σχηματισμός, θα μορφοποιηθεί με τον πιο καθαρό

τρόπο από το ρεύμα μητρόπολης-περιφέρειας. Η αντίληψη αυτή θα πάρει την ολοκληρωμένη της θεωρητική μορφή στις εργασίες του I. Wallerstein και του A. G. Frank, εργασίες που θα αποτελέσουν το υπόβαθρο για τη διατύπωση της θεωρίας του «νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας», που επιχειρεί να ερμηνεύσει τα φαινόμενα διεθνούς αναδιάρθρωσης της παραγωγής κατά τη δεκαετία του 1980. Η ίδια αντίληψη για τον «παγκόσμιο καπιταλισμό» είναι όμως παρούσα και στις αναλύσεις του σοβιετικού μαρξισμού για τον ιμπεριαλισμό. Υιοθετείτο η αντίληψη αυτή για να θεμελιώσει τη θεωρία της μόνιμης «γενικής κρίσης» του καπιταλισμού, κρίσης που εθεωρείτο ότι προκύπτει κατά κύριο λόγο ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης του παγκόσμιου καπιταλισμού λόγω της δημιουργίας της Σοβιετικής Ένωσης και του «σοσιαλιστικού συστήματος» (Ι. Οί. Επ. ΕΣΣΔ, 1982, σσ. 156-159). Υιοθετείτο ακόμα για να στηριχτεί την άποψη ότι «οι εκβιομηχανισμένες καπιταλιστικές χώρες και οι χώρες του Τρίτου Κόσμου είναι μέρος ενός και του ίδιου συστήματος (...). Η οικονομική καθυστέρηση των αναπτυσσόμενων χωρών είναι λοιπόν αποτέλεσμα της λειτουργίας της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας και του καπιταλιστικού διεθνούς καταμερισμού εργασίας» (Ποπόφ, 1978, σσ. 18-19).

Δεν είναι όμως μόνο οι θεωρητικοί του «νεο-μαρξισμού» ή οι θεωρητικοί της παραδοσιακής Αριστεράς που αντιλαμβάνονται τον καπιταλισμό ως παγκόσμια οικονομικο-κοινωνική δομή. Συγγραφείς όπως ο Μαντέλ (Μαντέλ, 1975) ή ο Palloix (Palloix, 1973, 1978), αλλά και «νέες» θεωρίες, όπως η θεωρία της «ρύθμισης» (Regulation, βλ. Aglietta, 1982, Lipietz, 1982, 1983) έχουν ως αφετηρία για την ανάλυση του σύγχρονου καπιταλισμού την αντίληψη ότι «οι γενικοί νόμοι του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δεν ισχύουν παρά στην κλίμακα του παγκόσμιου συστήματος» (Lipietz, 1983, σ. 56). Αντίθετα, είναι αριθμητικά περιορισμένες οι θεωρητικές προσεγγίσεις του ιμπεριαλισμού που στηρίζονται στη θέση ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής κυριαρχεί στις επαρκείς μορφές του (μέσα στις οποίες περιλαμβάνεται

και το αστικό κράτος) μόνο στο επίπεδο του εθνικού κοινωνικού σχηματισμού και ότι επομένως η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία δεν αποτελεί μια ενοποιημένη ταξική δομή, αλλά προκύπτει από τη συνάρθρωση-διαπλοκή των διακριτών καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών (Πουλαντζάς, 1981, Busch, 1974, 1983, Busch-Grunert-Tobergte, 1984). Η ίδια συζήτηση διεξάγεται από μια άλλη σκοπιά ανάμεσα στις μαρξιστικές αναλύσεις για το καπιταλιστικό κράτος. Το επίδικο ζήτημα είναι εδώ το κατά πόσο οι νομοτέλειες και οι λειτουργίες του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος τείνουν να υπεркеράσουν το αστικό κράτος ή, έστω, να απαλλοτριώσουν ή να καθυποτάξουν ορισμένες λειτουργίες του (Murray, 1971, Warren, 1971).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η συζήτηση ή, μάλλον, η πεποίθηση για τον «παγκόσμιο χαρακτήρα» του καπιταλισμού μοιάζει να επεκτείνεται και σε «ορθόδοξους» χώρους οικονομολόγων και δημοσιογράφων: Πρόκειται για την αντίληψη περί «παγκοσμιοποίησης» της οικονομίας (η περίφημη globalization), την προέλαση της οποίας πιστοποιούμε όλο και συχνότερα στις στήλες του διεθνούς οικονομικού τύπου, αλλά και σε πολιτικές αναλύσεις, π.χ. με αφορμή τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Στην περίπτωση των «ορθόδοξων» προσεγγίσεων ο όρος «παγκοσμιοποίηση» υποδηλώνει απλώς δύο εμπειρικές πραγματικότητες της δεκαετίας του 1990: α) Την «ενιαιοποίηση» της διεθνούς αγοράς μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και την κατάργηση της ΚΟΜΕΚΟΝ ως ζώνης συναλλαγών μεταξύ «σοσιαλιστικών» χωρών, σχετικά κλειστής σε τρίτες χώρες και β) τη φιλελευθεροποίηση των διαδικασιών μεταφοράς (χρηματιστικού) κεφαλαίου από χώρα σε χώρα. Όπως παρατηρεί ο Paul Krugman, «αυτή η παγκόσμια οικονομία για την οποία όλοι μιλάμε είναι στην πραγματικότητα κάτι το οποίο υπήρχε για πολύ, πολύ καιρό» (παρατίθεται στο Brauchli, W., 1996) και προσθέτει ότι η παγκόσμια οικονομία είχε πετύχει τη μέγιστη ολοκλήρωσή της το 1913, ακριβώς πριν την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο καθηγητής Michele Fatianni του Indiana University School of Business ορίζει την παγκοσμιοποίηση ως επιστροφή «εκεί όπου η παγκόσμια οικονομία σταμάτησε στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος γέννησε την εποχή του προστατευτισμού» (παρατίθεται στο Brauchli, W., 1996).

Όμως η προσπάθεια να προσδοθεί στην «παγκοσμιοποίηση» ένα εννοιολογικό περιεχόμενο περισσότερο αυστηρό ή θεωρητικό, πέρα από την προφάνεια της διεθνοποίησης των οικονομικών διαδικασιών (που γίνεται αντιληπτή «διά γυμνού οφθαλμού»), έχει μέχρι σήμερα μάλλον αποτύχει. Τόσο μαρξιστές όσο και νεο-κλασικοί οικονομολόγοι επισημαίνουν συχνά ότι η περί «παγκοσμιοποίησης» φλυαρία δεν κομίζει οτιδήποτε καινούριο στα μέχρι σήμερα γνωστά. Σταχυολογούμε δύο αποσπάσματα, ενός μαρξιστή και ενός μη μαρξιστή συγγραφέα:

«Στις στιγμές που έχω κυνική διάθεση, πιάνω τον εαυτό μου να σκέφτεται ότι ήταν ο οικονομικός τύπος που μας έπεισε όλους (εμού συμπεριλαμβανομένου) να πιστέψουμε στην “παγκοσμιοποίηση” σαν να επρόκειτο για κάτι νέο, ενώ δεν είναι τίποτε περισσότερο από ένα διαφημιστικό τέχνασμα για να προωθηθεί με τον καλύτερο τρόπο η απαραίτητη προσαρμογή στο διεθνές χρηματοοικονομικό σύστημα» (Harvey, 1995, σ. 9).

«Αν υπήρχε πλήρης και άμεση κινητικότητα (των αγαθών και των παραγωγικών συντελεστών, Γ. Μ.), δε θα υπήρχε λόγος να μελετήσουμε την αλληλεπίδραση των ξεχωριστών εθνικών οικονομιών, διότι θα υφίστατο μόνο μία παγκόσμια οικονομία. Ένας από τους λόγους που διακρίνουμε τα αγαθά ανάλογα με τη χώρα στην οποία παράχθηκαν και τους συντελεστές ανάλογα με τη χώρα στην οποία παράγουν είναι ότι χρησιμοποιούνται διαφορετικά νομίσματα για τις εγχρηματες συναλλαγές στις διαφορετικές χώρες. Η μακροοικονομική της διεθνούς οικονομίας ασχολείται ιδιαίτερα με μια πολύ ειδική τιμή, τη συναλλαγματική ισοτιμία ανάμεσα σε δύο νομίσματα» (Betrola, 1989, σ. 114).

Έτσι, οι προσεγγίσεις στον «παγκόσμιο καπιταλισμό» που στηρίζονται σε ένα σύστημα θεωρητικών εννοιών και σε μια αντίστοιχη θεωρητική ανάλυση είναι μόνον εκείνες που αναφέρονται είτε στο μαρξισμό είτε/και στις ετερόδοξες οικονομικές θεωρίες της εξάρτησης.

Όμως τα ζητήματα που θέτουν οι σύγχρονες μαρξιστικές αναλύσεις για τον «παγκόσμιο καπιταλισμό» δεν τίθενται σήμερα για πρώτη φορά. Με παρόμοιους θεωρητικούς όρους, παρά τις διαφορετικές ιστορικές συνθήκες, είχαν ήδη τεθεί από τις κλασικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού, που διατυπώθηκαν ως γνωστόν κατά τη δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας. (Με τη χρονολογική σειρά που γράφτηκαν: Hilferding, 1909, Luxembourg, 1912, Bukharin, 1915, Λένιν, 1916.) Αν το ζήτημα είναι σήμερα ελάχιστα γνωστό, αυτό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι έχει αποσιωπηθεί η κλασική συζήτηση για τον ιμπεριαλισμό. Οφείλεται επίσης στο ότι η συζήτηση εκείνη δεν προσέλαβε παρά δευτερευόντως έναν αμιγώς θεωρητικό χαρακτήρα. Διότι επρόκειτο για μια αντιπαράθεση με τελικό επιδιωκόμενο ζήτημα την πολιτική καθοδήγηση της κοινωνικής επανάστασης που είτε εκυφορείτο είτε βρισκόταν σε εξέλιξη και τα αποτελέσματά της προσλάμβαναν ευθύς εξαρχής μια ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα.

Πιστεύω λοιπόν ότι οι θεωρητικές αναλύσεις και οι διαμάχες για τον «παγκόσμιο καπιταλισμό» (όπως και οι διαμάχες για την «κυριαρχία των μονοπωλίων») που έλαβαν χώρα κατά τη δεκαπενταετία 1910-1925 διατηρούν μέχρι σήμερα την επικαιρότητά τους. Η μελέτη τους μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη θεωρητική κατανόηση του σύγχρονου καπιταλισμού.

Στη μελέτη αυτή θα προσεγγίσουμε κατ' αρχήν κριτικά την έννοια του «παγκόσμιου καπιταλισμού» που εισήγαγαν ορισμένες από τις κλασικές μαρξιστικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού. Παράλληλα, θα επιμείνουμε στη διαμάχη γύρω από την έννοια αυτή, η οποία διεξήχθη, αναφορικά με το ζήτημα της αυτοδιάθεσης των εθνών, ανάμεσα στη Luxembourg (και εν μέρει στον Bukharin) από τη μια μεριά και στο Λένιν από την άλλη. Στη συνέχεια θα

αναφερθούμε στις μεταπολεμικές θεωρίες του «παγκόσμιου καπιταλισμού», δίνοντας έμφαση στο ρεύμα μητροπόλης-περιφέρειας, το οποίο ακριβώς ορίζεται αποκλειστικά με βάση την έννοια του «παγκόσμιου καπιταλισμού».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
Η ΔΙΑΜΑΧΗ
ΓΙΑ ΤΟΝ «ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ»
ΣΤΙΣ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΥ

1. Η έννοια του «παγκόσμιου καπιταλισμού»

Οι κλασικές θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό διατυπώθηκαν σε μια εποχή κατά την οποία απ' τη μια μεσουρανούσε η αποικιοκρατία, ενώ απ' την άλλη κορυφώνονταν οι αντιθέσεις ανάμεσα στις βιομηχανικές χώρες, αντιθέσεις που οδήγησαν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο όρος ιμπεριαλισμός είχε χρησιμοποιηθεί ήδη από τα πρώτα χρόνια του εικοστού αιώνα για να περιγράψει το αποικιοκρατικό σύστημα και την αποικιοκρατική πολιτική των βιομηχανικών χωρών της εποχής. Ο Λένιν στο κλασικό του έργο *Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού* (που γράφτηκε το 1916) αναφέρει, για παράδειγμα, το βιβλίο του Τζ. Α. Χόμπσον *Ο ιμπεριαλισμός*, που κυκλοφόρησε στο Λονδίνο και στη Νέα Υόρκη το 1902.

Εντούτοις, η αντίληψη ότι ο καπιταλισμός βρίσκεται σ' ένα ιδιαίτερο ιστορικό στάδιο της ανάπτυξής του διατυπώθηκε με μαρξιστικούς όρους για πρώτη φορά από το Hilferding στο *Χρηματιστικό κεφάλαιο*, που η συγγραφή του ολοκληρώθηκε το 1909. Τα βασικά συμπεράσματα του Hilferding συνοψίζονται στη θέση ότι: «το χαρακτηριστικό του “σύγχρονου” καπιταλισμού είναι τα φαινόμενα εκείνα της συγκέντρωσης που εκδηλώνονται με την “άρση του ελεύθερου συναγωνισμού”, κι από την άλλη με την όλο και περισσότερο στενή σχέση μεταξύ τραπεζιτικού και βιομηχανικού κεφαλαίου. Με τη σχέση αυτή το κεφάλαιο παίρνει τη μορφή του χρηματιστικού κεφαλαίου, που αποτελεί την τελειότερη και πιο αφηρημένη μορφή του κεφαλαίου» (Hilferding, 1973, σ.

17). Η θέση αυτή θα αποτελέσει ως γνωστόν κοινό τόπο και για τους άλλους εκπροσώπους των κλασικών θεωριών του ιμπεριαλισμού.

Δεν ανήκει στις προθέσεις μας να παρουσιάσουμε ή να σχολιάσουμε εδώ τις κλασικές θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό. Ως ένα βαθμό είναι γνωστή η αντιπαράθεση απ' τη μια ανάμεσα στους θεωρητικούς του επαναστατικού μαρξισμού και στους εκπροσώπους της Σοσιαλδημοκρατίας, αλλά και από την άλλη, στο εσωτερικό του επαναστατικού μαρξισμού, ανάμεσα στη λουξεμβουργιανή και στη λενινιστική προσέγγιση (προς την οποία μετά το 1918 συνέκλινε και ο Bukharin).¹ Εδώ θα ασχοληθούμε αποκλειστικά με το ζήτημα του «παγκόσμιου καπιταλισμού», ζήτημα που συνήθως περνάει απαρατήρητο, μέσα από την αποσιώπηση των κλασικών αναλύσεων για τον ιμπεριαλισμό πέραν αυτής του Λένιν, μέσα ακόμα από την εκλεκτικίστικη ανάλυση της προσοούρας του Λένιν, με την παράλληλη απομόνωση του βιβλίου αυτού από τα άλλα πολιτικά κείμενα του Λένιν της ίδιας περιόδου.²

1. Η αντιπαράθεση αυτή πήρε δημόσια μορφή το 1925 με την έκδοση στη Γερμανία της προσοούρας του N. Bukharin *Der Imperialismus und die Akkumulation des Kapitals* (Ο ιμπεριαλισμός και η συσσώρευση του κεφαλαίου), που επιχειρεί να ανασκευάσει τη θεωρία της Luxemburg για τη διευρυμένη αναπαραγωγή του καπιταλισμού, τις κρίσεις, την κατάρρευση του καπιταλισμού και τον ιμπεριαλισμό. Η παρέμβαση του Bukharin προκάλεσε κατ' αρχήν την απάντηση των θεωρητικών οπαδών της Luxemburg και στη συνέχεια την ένταση της κριτικής προς το «λουξεμβουργιανισμό» από τους «ορθόδοξους μαρξιστές», αλλά και τη συμμετοχή στη συζήτηση ορισμένων θεωρητικών του αυτρο-μαρξισμού. Η θεωρητική αντιπαράθεση τροφοδοτήθηκε έτσι μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '30. Τα βασικά κείμενα αυτής της συζήτησης επανεκδόθηκαν το 1971 στην Ο. Δ. Γερμανίας υπό τον τίτλο *Dokumente zur Imperialismustheorie, Band 2*, Caro-Druck Heidelberg. Βλ. επίσης Μηλιός, 1982(β).

2. Μέσα από την εκλεκτικίστικη χρήση του «Ιμπεριαλισμού...» οι περισσότεροι σύγχρονοι μαρξιστές θεωρητικοί μπορούν να επιδείξουν την ταυτότητα των συμπερασμάτων τους με τις θέσεις του Λένιν. Ορισμένοι άλλοι καταφέρνουν με την ίδια μέθοδο να ανασκευάσουν πολύ εύκολα την προβληματική του Λένιν. Είτε από τον έναν είτε από τον άλλο δρόμο χρεώνουν πολύ συχνά στο Λένιν μια

Τόσο η προσέγγιση της Luxembourg όσο και η προσέγγιση του Bukharin στο ζήτημα του ιμπεριαλισμού στηρίχθηκαν και εισηγάγαν μια συγκεκριμένη αντίληψη για την «παγκοσμιοότητα» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η αντίληψη αυτή θεωρεί ακριβώς ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, οι θεμελιώδεις δομικές και ταξικές σχέσεις που χαρακτηρίζουν το καπιταλιστικό σύστημα αναπαράγονται (πλέον) στις επαρκείς μορφές τους μόνο στο επίπεδο της παγκόσμιας οικονομίας. Ότι επομένως οι νόμοι και οι αιτιακές σχέσεις που ανακάλυψε και ανέλυσε ο Μαρξ αφορούν την *παγκόσμια οικονομία*, η οποία διαμορφώνεται έτσι ως μια *ενιαία καπιταλιστική κοινωνική δομή*.

Η Rosa Luxembourg διατύπωσε αρχικά στα κείμενά της που εκδόθηκαν υπό τον τίτλο *Τι είναι η εθνική οικονομία* τη θέση ότι η εθνική οικονομία δεν μπορεί να νοηθεί ως ιδιαίτερη οικονομικο-κοινωνική δομή, αλλά αποτελεί απλώς τμήμα της ενιαίας παγκόσμιας οικονομίας: «Ενάμιση αιώνα από τότε που η μοντέρνα οικονομία έκανε την εμφάνισή της στην Αγγλία, η παγκόσμια οικονομία αναπτύχθηκε πέρα για πέρα πάνω στα δεινά και στις συμφορές της ανθρωπότητας (...). Το εμπόρευμα δε χρησιμεύει για να καλύπτει “μερικές ελλείψεις” των “εθνικών οικονομιών”, αλλά αντίθετα για να δημιουργεί ελλείψεις, ν’ ανοίγει ρωγμές και ρήγματα στα παλιά οικοδομήματα των “εθνικών οικονομιών”, για να εισδύσει και να δρα σαν μια μεγάλη δύναμη καταστροφής, έτσι που να μετατρέπει, αργά ή γρήγορα, τις “εθνικές οικονομίες” σε ένα σωρό ερείπια (...). Τίποτε δεν παίζει σήμερα πιο σπουδαίο ρόλο στην πολιτική και κοινωνική ζωή όσο η αντίφαση ανάμεσα στα οικονομικά φαινόμενα που ενώνουν κάθε μέρα και περισσότερο όλους τους λαούς σε μια μεγάλη ολότητα και στη δομή των κρατών, που προσπαθούν να χωρίσουν τεχνητά τους λαούς χαράσσοντας σύνορα με πασσάλους, βάζοντας τελωνειακά εμπόδια, δημιουργώντας το μιλιταρισμό» (Luxembourg, 1976, σσ. 65-66).

άποψη για τον «παγκόσμιο καπιταλισμό» παρόμοια μ’ αυτή του Bukharin (και της Luxembourg).

Την αντίληψη αυτή για την παγκόσμια-ενοποιημένη καπιταλιστική δομή θα αναπτύξει η Luxembourg ακόμα περισσότερο στη *Συσσώρευση του κεφαλαίου*. Εδώ θα επιχειρήσει μάλιστα ευθύς εξαρχής να επαναδιατυπώσει τη μαρξιστική θεωρία της αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου στο παγκόσμιο επίπεδο. Το παρακάτω απόσπασμα σχετικά με την εσωτερική και την εξωτερική αγορά εικονογραφεί νομίζω με τον καλύτερο τρόπο τη θέση της για τον «παγκόσμιο καπιταλισμό»: «Εσωτερική και εξωτερική αγορά παίζουν σίγουρα ένα μεγάλο και θεμελιακά διαφοροποιημένο ρόλο στην πορεία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, όμως όχι ως έννοιες της πολιτικής γεωγραφίας αλλά της κοινωνικής οικονομίας. Εσωτερική αγορά από τη σκοπιά της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η καπιταλιστική αγορά, είναι αυτή η ίδια η παραγωγή ως αποδέκτης των δικών της προϊόντων και πηγή των δικών της στοιχείων της παραγωγής. Εξωτερική αγορά για το κεφάλαιο είναι το μη καπιταλιστικό κοινωνικό περιβάλλον, που απορροφά τα προϊόντα του και προμηθεύει στοιχεία παραγωγής και εργασιακές δυνάμεις. Απ' αυτή τη σκοπιά, της οικονομίας, η Γερμανία και η Αγγλία είναι η μια για την άλλη ως επί το πλείστον εσωτερική, καπιταλιστική αγορά κατά την αμοιβαία μεταξύ τους ανταλλαγή εμπορευμάτων, ενώ η ανταλλαγή ανάμεσα στη γερμανική βιομηχανία και στους γερμανούς αγρότες, καταναλωτές ή και παραγωγούς παριστά για το γερμανικό κεφάλαιο εξωτερικές σχέσεις αγοράς» (Luxembourg, 1970, σ. 288).

Παρόμοια θα είναι και η αντίληψη του Ν. Bukharin λίγα χρόνια αργότερα, το 1915. Ο συγγραφέας θα υποστηρίξει ότι: «Μπορούμε να ορίσουμε την παγκόσμια οικονομία ως ένα σύστημα παραγωγικών σχέσεων και αντίστοιχα σχέσεων ανταλλαγής σε παγκόσμιο επίπεδο», έτσι ώστε τελικά «η παγκόσμια οικονομία ανήκει στον τύπο της εν γένει οικονομικής κοινωνικής δομής. Όπως κάθε μεμονωμένη επιχείρηση αποτελεί μέρος της “εθνικής οικονομίας”, έτσι και καθεμιά απ' αυτές τις “εθνικές οικονομίες” εμπεριέχεται στο σύστημα της παγκόσμιας οικονομίας» (Bukharin, 1972, σ. 27). Με βάση αυτή την αφετηρία, ο Bukharin θα υποστη-

ρξίζει ότι οι διαφορετικές εθνικές οικονομίες (που πολώνονται σε αναπτυγμένες-βιομηχανικές απ' τη μία και υπανάπτυκτες-αγροτικές από την άλλη) αποτελούν υποσύνολα της παγκόσμιας οικονομίας και σχηματίζουν ένα παγκόσμιο καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας, στη βάση του οποίου βρίσκεται η αντίθεση ανάμεσα στην παγκόσμια αστική τάξη και στο παγκόσμιο προλεταριάτο. «Η συνολική διαδικασία της παγκόσμιας οικονομικής ζωής στη σύγχρονη εποχή ανάγεται στην παραγωγή υπεραξίας και στη διανομή της ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες και υποομάδες της αστικής τάξης, πάνω στη βάση μιας συνεχώς διευρυνόμενης αναπαραγωγής των σχέσεων ανάμεσα σε δύο τάξεις, την τάξη του παγκόσμιου προλεταριάτου απ' τη μια και την παγκόσμια αστική τάξη απ' την άλλη» (ό.π., σ. 27).

Οι εθνικές οικονομίες και τα εθνικά κράτη δημιουργήθηκαν σύμφωνα με τον Bukharin σε μια συγκεκριμένη ιστορική εποχή όπου το επίπεδο της καπιταλιστικής ανάπτυξης δεν επέτρεπε τη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας οικονομικής δομής. Η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομική δομή είναι όμως γεγονός στην εποχή του ιμπεριαλισμού, πράγμα που έχει ως συνέπεια μια καπιταλιστική «διαδικασία οργάνωσης (που) τείνει να υπερβεί τα “εθνικά” σύνορα. Βρίσκει όμως σημαντικά εμπόδια σ' αυτόν το δρόμο». Έτσι, η ανάπτυξη του καπιταλισμού θεωρείται ότι συνδέεται με την αντίφαση ανάμεσα «στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων απ' τη μια και τα “εθνικά” όρια οργάνωσης της παραγωγής από την άλλη». Την ανάλυσή του αυτή ο Bukharin θα τη συνοψίσει ως εξής: «Υπάρχει μια αύξουσα αναντιστοιχία ανάμεσα στη βάση της οικονομικής κοινωνικής δομής, η οποία έχει γίνει παγκόσμια, και στην περιεργη ταξική δομή της κοινωνίας, μια δομή όπου η ίδια η άρχουσα τάξη (η μπουρζουαζία) διασπάται σε “εθνικές” ομάδες με αντικρουόμενα οικονομικά συμφέροντα (...). Η παραγωγή έχει κοινωνικό χαρακτήρα, ο διεθνής καταμερισμός εργασίας μετασχηματίζει τις “εθνικές” οικονομίες σε μέρη μιας γιγαντιαίας διαδικασίας εργασίας που αγκαλιάζει τα πάντα (...). Η ιδιοποίηση εντούτοις παίρνει το χαρακτήρα “εθνικής”

(κρατικής) ιδιοποίησης (...). Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες ξεπηδάει αναπόφευκτα η σύγκρουση, η οποία, με δεδομένη την ύπαρξη του καπιταλισμού, εκτονώνεται μέσα από την αιματηρή επέκταση των κρατικών συνόρων, μια εκτόνωση η οποία εμπεριέχει την προοπτική νέων πιο εντυπωσιακών συγκρούσεων» (Bukharin, 1972, σσ. 73-74). Είναι προφανές ότι ο Bukharin δίνει μεγαλύτερο βάρος από τη Luxembourg στην αντίφαση του «παγκόσμιου καπιταλισμού» με την «εθνική ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος» για να μπορέσει να ερμηνεύσει τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο που είχε ήδη ξεσπάσει. Από το δρόμο αυτό θα οδηγηθεί στο να επαναλάβει μια από τις βασικές διατυπώσεις του Hilferding: «Η πολιτική του χρηματιστικού κεφαλαίου προωθεί έναν τριπλό στόχο: πρώτον, μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη οικονομική περιοχή η οποία, δεύτερον, θα προστατευθεί ενάντια στον ξένο ανταγωνισμό από δασμολογικά τείχη και επομένως, τρίτον, θα γίνει περιοχή εκμετάλλευσης εκ μέρους των εθνικών μονοπωλιακών ενώσεων» (Hilferding, 1973, σ. 443, Bukharin, 1972, σ. 74). Η τελευταία αυτή διατύπωση δε σημαίνει για τον Bukharin μια υποχώρηση από τη θεωρία του για τον «παγκόσμιο καπιταλισμό»: «Ο διεθνής καταμερισμός εργασίας είναι από οικονομική άποψη ένα πρωτεύον στοιχείο, το οποίο δεν μπορεί να καταστραφεί ούτε με τον Παγκόσμιο Πόλεμο» (ό.π., σ. 148).

Η αντίληψη για την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομικοκοινωνική δομή εισάγεται την εποχή αυτή για πρώτη φορά στη μαρξιστική θεωρία. Αντίθετα, ο Μαρξ συνέδεε πάντοτε την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με το εθνικό κράτος και μιλούσε, αναφερόμενος στο διεθνές επίπεδο, για την «ολόπλευρη συναλλαγή, ολόπλευρη αλληλεξάρτηση των εθνών»: «Η αστική τάξη όλο και περισσότερο καταργεί το κομμάτιασμα των μέσων παραγωγής, της ιδιοκτησίας και του πληθυσμού. Συσσώρευσε τον πληθυσμό, συνένωσε τα μέσα παραγωγής και συγκέντρωσε την ιδιοκτησία σε λιγοστά χέρια. *Η αναγκαία συνέπεια ήταν ο πολιτικός συγκεντρωτισμός.* Ανεξάρτητες επαρχίες με διαφορετικά συμφέροντα, με διαφορετικούς νόμους, κυβερνήσεις

και δασμούς και που συνδέονταν μεταξύ τους σχεδόν μονάχα με σχέσεις συμμαχίας συσπειρώθηκαν σε *ένα* έθνος, σε *μία* κυβερνηση, σε *ένα* νόμο, σε *ένα* εθνικό ταξικό συμφέρον, σε *μία* τελωνειακή ζώνη» (Μαρξ, 1965, σ. 35). (Η πρώτη υπογράμμιση δική μου, Γ. Μ.)

Άλλωστε, ο Μαρξ είχε την ευκαιρία να υποστηρίξει ρητά ότι οι κοινωνικές δομές και σχέσεις που θεμελιώνονται στην κυριαρχία του κεφαλαίου, μ' άλλα λόγια ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, εκφράζονται στις επαρκείς μορφές τους στο επίπεδο του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Στον Πρόλογο της πρώτης έκδοσης του *Κεφαλαίου* έγραφε: «Αυτό που έχω να ερευνήσω σε τούτο το έργο είναι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και οι σχέσεις παραγωγής και ανταλλαγής που αντιστοιχούν σ' αυτόν. Ο κλασικός τόπος αυτού του τρόπου παραγωγής είναι ως τώρα η Αγγλία. Αυτός είναι ο λόγος που η Αγγλία χρησιμεύει ως κύριο παράδειγμα για τη θεωρητική ανάπτυξη που κάνω. Αν όμως ο γερμανός αναγνώστης σήκωνε φαρισαϊκά τους ώμους του για την κατάσταση των άγγλων εργατών (...), τότε είμαι υποχρεωμένος να του φωνάξω: *De te fabula narratur!* (Για σένα μιλάει ο μύθος!). Εδώ δεν πρόκειται καθαυτό για τον υψηλότερο ή χαμηλότερο βαθμό ανάπτυξης των κοινωνικών ανταγωνισμών που ξεπηδάνε απ' τους φυσικούς νόμους της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Πρόκειται γι' αυτούς τους ίδιους τους νόμους, γι' αυτές τις ίδιες τις τάσεις που δρουν κι επιβάλλονται με σιδερένια αναγκαιότητα» (Μαρξ, 1963, σ. 10).

2. Η μαρξιστική θεωρία του κράτους και του έθνους και ο «παγκόσμιος καπιταλισμός». Οι θεωρητικές συνέπειες των πολιτικών θέσεων του Λένιν

Η αντίληψη για τον καπιταλισμό ως ενοποιημένη παγκόσμια κοινωνικο-οικονομική δομή είναι κυρίαρχη στο εσωτερικό του επαναστατικού μαρξιστικού ρεύματος κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1910. Την αντίληψη αυτή φαίνεται να υιοθετεί αρχικά

και ο Λένιν. Προλογίζοντας το βιβλίο του Bukharin για τον ιμπεριαλισμό, ο Λένιν θα γράψει το Δεκέμβριο του 1915: «Η επιστημονική σημασία της εργασίας του Ν. Ι. Bukharin βρίσκεται κυρίως στο ότι εξετάζει τα βασικά γεγονότα της παγκόσμιας οικονομίας που αφορούν τον ιμπεριαλισμό σαν σύνολο, σαν συγκροτημένη βαθμίδα ανάπτυξης ενός πάρα πολύ αναπτυγμένου καπιταλισμού» (*Λένιν Άπαντα* –στο εξής *Λ. Α.*– 1953, τόμ. 22, σ. 100). Στο ίδιο κείμενο, ασκώντας κριτική στην αντίληψη του Kautsky ότι ήταν δυνατή η ειρηνική συνένωση όλων των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων σ' έναν υπεριμπεριαλιστικό συνασπισμό που θα εκμεταλλεύεται από κοινού τις αποικίες, θα γράψει: «Δε χωράει αμφιβολία ότι η ανάπτυξη γίνεται με *κατεύθυνση* προς ένα ενιαίο παγκόσμιο τραστ που καταβροχθίζει όλες χωρίς εξαίρεση τις επιχειρήσεις κι όλα χωρίς εξαίρεση τα κράτη. Η ανάπτυξη όμως προχωράει προς αυτό το τραστ κάτω από τέτοιες συνθήκες, με τέτοιο βαθμό, μέσα σε τέτοιες αντιθέσεις, συγκρούσεις και κλονισμούς (...), έτσι που οπωσδήποτε πριν φθάσουν τα πράγματα σ' ένα παγκόσμιο τραστ, πριν την “υπεριμπεριαλιστική” παγκόσμια ένωση των εθνικών χρηματιστικών κεφαλαίων, ο ιμπεριαλισμός θα σκάσει αναπόφευκτα, ο καπιταλισμός θα μετατραπεί στην αντίθεσή του» (*Λ. Α.*, 1953, τόμ. 22, σ. 104. Ο Λένιν εδώ ακολουθεί και πάλι την επιχειρηματολογία του Hilferding, ο οποίος υποστήριζε ότι ένα «γενικό καρτέλ» είναι «οικονομικά νοητό» αλλά «κοινωνικά και πολιτικά αδύνατο» Hilferding, 1973, σ. 403). Στα κείμενά του της ίδιας περιόδου ο Λένιν θεωρεί βέβαια ως το ουσιώδες χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού το μοίρασμα του κόσμου ανάμεσα στα ιμπεριαλιστικά κράτη: «Ιμπεριαλισμός σημαίνει υποταγή όλων των στρωμάτων των εύπορων τάξεων στο χρηματιστικό κεφάλαιο και μοίρασμα του κόσμου ανάμεσα σε 5-6 “Μεγάλες” Δυνάμεις (...). Η περίοδος του ιμπεριαλισμού είναι η περίοδος του μοιράσματος του κόσμου ανάμεσα στα “μεγάλα”, προνομιάχα έθνη που καταπιέζουν όλα τα υπόλοιπα» (*Μάιος 1915, Λ. Α.*, 1953, τόμ. 21, σσ. 220, 226).

Την εποχή στην οποία αναφερόμαστε συντελούνται στην Ευρώπη και στη Ρωσία κοσμοϊστορικές αλλαγές. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος βρίσκεται σε εξέλιξη και συνδέεται με καταλυτικές κοινωνικές διεργασίες που τείνουν να αποσταθεροποιήσουν την κεφαλαιοκρατική εξουσία στις εμπόλεμες χώρες. Οι λαϊκές μάζες ριζοσπαστικοποιούνται με ταχύτατους ρυθμούς, το ζήτημα της κοινωνικής επανάστασης τίθεται στην ημερήσια διάταξη, η Διεθνής διασπάται σ' ένα ρεφορμιστικό-σοβινιστικό κι ένα επαναστατικό ρεύμα.

Στην επαναστατική πτέρυγα της Σοσιαλδημοκρατίας τίθενται λοιπόν εκ των πραγμάτων με άμεσο τρόπο την περίοδο αυτή δύο ειδών ζητήματα: α) Το ζήτημα της στρατηγικής της επανάστασης, το ζήτημα δηλαδή των προϋποθέσεων κάτω από τις οποίες η εργατική τάξη μπορεί να κατακτήσει την εξουσία. β) Το ζήτημα της πολιτικής τακτικής, με κύριο πρόβλημα εδώ –εκτός από το θέμα της στάσης απέναντι στον πόλεμο που για το επαναστατικό ρεύμα ήταν λυμένο– τη στάση της Αριστεράς απέναντι στα εθνικά κινήματα αυτοδιάθεσης που αναπτύσσονταν σε διάφορες χώρες. Στο ζήτημα αυτό κυριαρχούν στο εσωτερικό της επαναστατικής πτέρυγας της Σοσιαλδημοκρατίας αντιλήψεις που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο αρνούνται το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών. (Για την πολωνική Σοσιαλδημοκρατία βλ. *A. A.*, 1953, τόμ. 22, σσ. 155 και 328, για τη γερμανική Σοσιαλδημοκρατία *A. A.*, 1953, τόμ. 22, σ. 359, για τη ρωσική Σοσιαλδημοκρατία *A. A.*, 1953, τόμ. 22, σ. 370. Για τις διάφορες θεωρήσεις μαρξιστών σχετικά με το έθνος και την πολιτική στρατηγική στο ζήτημα της αυτοδιάθεσης, βλ. αναλυτικά Δημούλης-Γιαννούλη, 1995, κεφ. 7.)

Οι αντιλήψεις αυτές πήγαζαν κατευθείαν από τη θεωρία του «παγκόσμιου καπιταλισμού» και χρησιμοποιούσαν δύο ειδών επιχειρήματα: Πρώτον, ότι η αυτοδιάθεση των εθνών, η δημιουργία νέων εθνικών κρατών έχει καταστεί αδύνατη την εποχή του ιμπεριαλισμού και δεύτερον, ότι η σοσιαλιστική επανάσταση τείνει αναγκαστικά προς την εγκαθίδρυση ενός παγκόσμιου ή έστω ενός πολυεθνικού σοσιαλιστικού καθεστώτος, πορεία που επομέ-

ως δε συμβιβάζεται με το αίτημα της εθνικής αυτοδιάθεσης (βλ. και Luxembourg, 1978). Αλλά και ο Bukharin διατήρησε ακόμα και μετά τη ρώσικη επανάσταση τις αποστάσεις του από το αίτημα της αυτοδιάθεσης: «Ο σ. Bukharin λέει: Τι μας χρειάζεται το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών! “Θέλω να αναγνωρίσω μόνο το δικαίωμα των εργαζομένων τάξεων για αυτοδιάθεση”. Δηλαδή θέλετε να αναγνωρίσετε αυτό που δεν έχει επιτευχθεί σε καμιά χώρα εκτός απ’ τη Ρωσία. Είναι αστείο» (19-3-1919, *Α. Α.*, 1982, τόμ. 38, σ. 157).

Απέναντι στην πολιτική αυτή στρατηγική αντιτάσσεται όπως είναι γνωστό ο Λένιν, πράγμα που τον οδήγησε τελικά στη ρήξη με τη θεωρία του «παγκόσμιου καπιταλισμού» και στη διατύπωση της αντίληψης για την παγκόσμια ιμπεριαλιστική αλυσίδα.

Κατ’ αρχήν ο Λένιν διατυπώνει ήδη το 1915 τη θεωρία της κοινωνικής επανάστασης ως συνολικό αποτέλεσμα – συμπύκνωση των κοινωνικών ανταγωνισμών και συγκρούσεων στο *εσωτερικό ενός κοινωνικού σχηματισμού*: «Για ένα μαρξιστή δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επανάσταση είναι αδύνατη χωρίς επαναστατική κατάσταση, μα κάθε επαναστατική κατάσταση δεν οδηγεί σε επανάσταση». Η επανάσταση συναρτάται «με την ικανότητα της επαναστατικής τάξης να αναλάβει επαναστατική μαζική δράση, αρκετά ισχυρή ώστε να τσακίσει (ή να εξασθενίσει σημαντικά) την παλιά κυβέρνηση που ποτέ, ακόμα και σε εποχή κρίσεων, δεν “πέφτει” αν δεν τη “ρίξουν”» (Ιούνης 1915, *Α. Α.*, τόμ. 21, 1953, σ. 210, «Η χρεοκοπία της Δεύτερης Διεθνούς»). Τις θέσεις αυτές θα συμπυκνώσει ο Λένιν τον Απρίλιο του 1917 στη διατύπωση: «Το βασικό ζήτημα κάθε επανάστασης είναι το ζήτημα της κρατικής εξουσίας» (29-4-17, *Α. Α.*, τόμ. 24, 1953, σ. 20). Τη θεωρία του για το κράτος ως υλική πολιτική *συμπύκνωση των σχέσεων εξουσίας* και συνακόλουθα την αναγκαιότητα «συντριβής-ανατίναξης» του αστικού κράτους από την εργατική τάξη θα διατυπώσει ως γνωστόν λίγους μήνες αργότερα, τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο 1917, στο *Κράτος και Επανάσταση*. Αντίθετα, η θεωρία του «παγκόσμιου καπιταλισμού» προϋποθέτει μια σχέση «αναντιστοιχίας» ανάμε-